

Ægproducent

Kvinder og selvbestemmelse over æggestokke

AF BENTE HOLM NIELSEN

Da Verdenserklæring om Menneskerettigheder blev vedtaget af De Forenede Nationer i 1948, var der meget, der så anderledes ud. Man havde lige vænnet sig til den medicinske kendsgerning, der blev slået fast allerede i 1875, at en far og en mor bidrog med lige mange gener (kromosomer, arvemasse) til deres afkom. Tidligere troede man, at alt det, der afgjorde barnets egenskaber, intelligensen for eksempel, kom fra manden. Men i 1875 mistede sæden sit særpræg, således at de to køn siden da har været helt lige stillet for så vidt angår det genetiske forældreskab.

Hvorvidt det var kromosomligestillingen i det genetiske forældreskab, der fik Verdenserklæringens fædre til at inddrage betydningen af fødslen i erklæringens allerførste sætning, ved jeg ikke, men den lyder: "Alle mennesker er født frie og lige", og når jeg tager udgangspunkt i artikel 1, er det fordi dén i høj grad bestemmer, hvad menneskerettigheder er. Mit perspektiv i denne artikel er ånden i menneskerettighe-

ESSAY

derne, der er, at mennesker skal respektere hinanden. Derfor virker det næsten som logik, at når mennesker skal respektere hinanden, og når fødslen er nævnt i artikel 1, så skal de også respektere moderskabet. Det virker logisk på samme måde, som når man siger: Hvem kom først – hønen eller ægget? For hvis moderskabet ikke var til, så ville der jo heller ikke findes nogen mennesker, der kunne stille krav til hinanden om gensidig respekt. De to udgangspunkter, respekten for mennesket og respekten for moderskabet, hænger således tæt sammen: Hvem kom først – mennesket eller moderskabet?

Selv om det siden 1875 har været et dokumenteret faktum, at kønnene kan ligestilles på kromosom-niveau, så skulle det være helt til 1994, nemlig ved befolkningskonferencen i Kairo, før kvinders menneskerettigheder kom op på linie med mænds. Og den dag i dag, trods det, at opgavefordelingen mellem en mor og en far i forplantningen er meget ulige, skelnes der ikke, hverken i officielle dokumenter eller i hverdags-sproget, mellem henholdsvis de genetiske og de biologiske forældre. Men ægdonation betyder, at der ikke kan eksistere en biologisk far. Grunden er, at ægdonation har tredelt moderskabet i en social, en genetisk og en biologisk del. Den sociale mor (eller far) tager vare på barnets opvækst. Den genetiske mor (eller far) bidrager med kønscellen, der indeholder generne. Men fordi svangerskab, fødsel og amning nødvendigvis kun kan tilknyttes en kvindes krop, den biologiske mor, så kan en biologisk far ikke eksistere.

I udenlandsk litteratur har f.eks. Robbie E. Davis-Floyd siden 1992 beskrevet det særlige ved en gravid kvinde, idet hun bemærker, at det først var efter anden verdenskrig, altså i samme historiske periode, som skabte menneskerettighedskonceptet, at gravide kvinder blev en del af bybilledet:

“Den gravide kvinde har – til forskel fra alle andre menneskelige væsener – to individer i

én krop. Dette ubenægtelige, skønt højt usædvanlige, naturlige fænomen modbeviser mindst to af vor kulturs mest kraftfuldt hævdede kategorier – den kulturelle idé om ét individ pr. krop, og den matematiske lov om at 1 ikke er lig med 2 [...] Den gravide kvinde, er, i en afgrænset periode på knapt et år, beviset i det offentlige rum på en seksualitet, der ellers omhyggeligt holdes privat, hun er en omvarende repræsentant for naturen i en kultur, som forsøger at benægte naturens kræfter, og til stadighed er hun en udfordring for de adskillige kategorier, der handler om tilværelsens lethed.” (Min oversættelse).

I den vestlige kulturkreds vil vi altid have problemer og etiske dilemmaer at håndtere, når kvinders individuelle ret til selvbestemmelse skal reguleres. Dette fordi udgangspunktet er det usædvanlige, men altså naturlige fænomen, den gravide kvinde, idet hendes selvbestemmelsesret skal kunne rumme det kønsspecifikke, nemlig ret til reproduktiv sundhed (et begreb udfærdiget af FN-organisationen WHO i 1984), f.eks. optimal fødselshjælp og sikker svangerskabsafbrydelse (provokeret abort). I forbindelse med dette emne er der endnu en sproglig vanskelighed at holde sig for øje, idet en kvinde, der aborterer i 12. svangerskabsuge (den tidsfrist, der gælder for provokeret abort i Danmark), kun har været gravid i 10 uger. Udregningen af svangerskabsugerne sker nemlig på det grundlag, som kvinder altid selv har kunnet se: Begyndelsen på menstruationen. En huskeregel er, at svangerskabsuger har med kvindens cyklus at gøre, hvorimod graviditet er en diagnose, der kan stilles, fordi ægcelle og sædcelle har mødt hinanden.

FORPLANTNINGSTEKNOLOGI

Da det som nævnt giver god mening at snakke ligestilling på kromosomniveauet, så betyder pligten til respekt, at vi hver især skal tage stilling til, om det kan være andet end et positivt fremskridt, at næsten alle

kvinder nu om dage kan opleve at blive mødre?

Er det ikke godt, at de barnløse kvinders tragedie i vor tid kan vendes til moderskabslykke ved hjælp af befrugtningsteknologi? Er det ikke godt, at også mænd med dårlige sædceller kan komme til at give deres gener videre? For det er jo sådan, at hvis sædcellerne ikke duer, så kan g \acute{e} n-materialet isoleres og med en kanyle sprøjtes ind i et æg, der er opereret ud. Metoden kaldes mikroinsemination, og kombineres den med ægtransplantation (ægget returneres) eller ægdonation (ægget bortgives), så kan alle mennesker teoretisk set blive genetiske forældre.

Hvis man er skeptisk, så har man et problem med at glæde sig over, at forplantningens mysterium og fødsels mirakel i dag ligger blottet under videnskabens skærende, skarpe spotlight. Fra skeptikerside hævdes det ofte, at forskernes ambition ikke bør være at blive bedre end naturen. Af pligten til respekt følger, at man gerne vil vide, om de eksisterende konventioner om menneskerettigheder dækker forplantningsområdet på fornuftig vis? Fordi svaret på spørgsmålet blæser i vinden, opfordrer det så meget desto mere til refleksion og yderligere spørgsmål, for eksempel: "Kan kvindekønnet kræve noget på egne vegne i de situationer, hvor kvinder er anderledes mennesker end mænd"?

I menneskerettighedskonceptet findes to grundlæggende værdier, henholdsvis retten til liv, der kan belyses med Kvindekonventionen, og retten til sundhed, der belyses med Bioetikkonventionen. Ved at sammenholde disse kan det paradoks belyses, at retten til liv rummes dobbelt af den gravide kvinde.

KONVENTIONSSAMMENSTØD

Siden 1946 har FN haft til formål at klarlægge alle de områder, hvor kvinder er blevet nægtet de samme rettigheder som mænd. I 1979 blev formålet nedfældet i

Kvindekonventionen: *Konvention om afskaffelse af alle former for diskrimination imod kvinder*, nemlig at kvinder – uanset ægteskabelig status – har ret til ydelser fra samfundet. Først ved befolkningskonferencen i Kairo i 1994 kom de dybe uoverensstemmelser tydeligt frem, der er mellem menneskerettighedskonceptets enkelte dele for så vidt angår på den ene side kvinders rettigheder og på den anden side den beskyttelse af fosteret, der fremgår af præamblen til Børnekonventionen. Menneskerettighederne anstreges, når området 'retten til liv' trækkes ind i selve livmoderen for at beskytte fosteret. I slutdokumentet fra befolkningskonferencen i Kairo fremgår det, at der er tale om rettigheder og krav, der ikke kan forenes. Dette forhold er kun et af flere selvmodsigende forhold i menneskerettighedskonceptet. Der er tale om selvmodsigelser, der giver manglende konsistens. Hvordan denne inkonsistens skal håndteres, er der ikke taget stilling til, og dette forhold kræver et stort pædagogisk arbejde at formidle til befolkningerne.

Med Kvindekonventionen i hånden kan kvinder som alle andre mennesker stille krav om at være i fred og blive respekteret. Men kvindekønnet kan ikke med Kvindekonventionen i hånden kræve noget på egne vegne i de situationer, hvor kvinder er anderledes mennesker end mænd – for eksempel som ægproducenter. Kvindekonventionen beskytter nemlig ikke den konkrete kvinde, når hun er ved at blive en mor. Tværtimod er det snarere en luftig tanke om moderskabet, den beskytter, og derfor kunne den lige så godt have heddet Moderskabskonventionen. At Kvindekonventionen snarere er en moderskabskonvention, vises af, hvad det er, de stater, der har tilsluttet sig konventionen, forpligter sig til at gøre, nemlig til "at sikre, at undervisning i familiekundskab omfatter den rette forståelse af, at moderskab er en samfundsfunktion".

BIOETIKKONVENTIONEN

Heller ikke Bioetikkonventionen, hvis afsnit 4 beskæftiger sig med kunstig befrugtning og menneskelige gener, forholder sig til, at der er fundamental forskel på den funktion, de to køn har i forbindelse med forplantningen. Måske hænger det sammen med, hvad det i virkeligheden er, Bioetikkonventionen har til hovedformål at beskytte. Herom skrev Europarådets presseservice:

“Konventionen er den første bindende tekst, der er designet til at beskytte mennesker imod det mulige misbrug af nye biologiske og medicinske teknikker.” (Min oversættelse).

Imidlertid er hovedformålet med Bioetikkonventionen i henhold til konventionsteksten også at sikre den fri forskning og forskningens interesser. Det vil nærmere betegnet sige den forskning, der arbejder med at udvikle metoder til organtransplantationer, genetiske undersøgelser og kunstig befrugtning. To modsat rettede rettighedsaspekter kan isoleres i konventionsteksten: 1) beskyttelse af mennesker imod misbrug (negativ rettighed), 2) sikring af forskningsinteresser (positiv rettighed).

Nogle vil hævde, at ovennævnte modsigelsesforhold ikke behøver speciel opmærksomhed. Særlig ikke i de lande, hvor adgang til provokeret abort har vænnet befolkningen til at leve med de paradoksale situationer, hvor kvindens og barnets interesser er uforenelige. Tænk for eksempel på en konkret kvinde, der ønsker sit foster afskåret fra at udvikle sig til et menneske.

Det synes dog som om, at abortretten sættes under pres dels på grund af forplantningsteknologiens hurtige udvikling og den deraf følgende menneskeliggørelse af de allertidligste livsstadier, dels på grund af muligheden for at holde meget for tidligt fødte børn i live. I hvilket omfang dette får konsekvenser for pragmatismen i lande med adgang til provokeret abort vil vise sig.

MODERSKABETS

BESKYTTELSESVÆRDIGHED

Hertil kommer, at der er opstået forvirring på moderskabsområdet, idet det ikke længere er usædvanligt, at børn ikke er resultat af en befrugtning på den måde og på det sted, hvor befrugtning ellers altid er sket, nemlig inde i den kvindelige krop. Plus det, at den traditionelle sikkerhed om, at man altid vidste hvem moderen var, er afløst af den ovenfor nævnte opdeling, hvor 3 kvinder kan være barnets mor.

I lyset af historiens gang er det ikke mærkeligt, at det først er nu, det begynder at blive interessant, at ingen menneskerettighedsdokumenter har til formål at beskytte den forskel, der er på de to køns funktion i forbindelse med forplantningen. Det er nemlig først nu, de problemstillinger begynder at manifestere sig, der har at gøre med forplantningsteknologiske interesser for kvindeslægtet, for eksempel at der også er æg i pigefostre.

Forskningens efterspørgsel efter menneskelige ægceller og fostre kan jo – ifølge sagens natur – ikke efterkommes af den mandlige del af befolkningen.

Den historiske situation er altså dén, at forplantningsteknologi har skabt et særligt behov for udvikling af menneskerettighedskonceptet, således at det kan beskytte det kønsspecifikke ved alle aldre af den kvindelige befolkningsgruppe, helt ned til den ufødte æggestok og det udopererede, ubefrugtede æg. I den norske etikdebat er dét allerede i 1991 blevet kaldt, at genteknologi og forplantningsteknologi ikke må accepteres videre end dertil, at såvel ‘mor/fosterenheden’ som ‘livmor/æg-enheden’ kan bevares som et selvfølgelig minimumsudgangspunkt for begrebsudvikling (Norges Offentlige Utredninger).

MODERSKABSMYNDIGHED

Grundlæggende vil der være brug for initiativer, der arbejder med at formulere rettigheder, så voksne kvinder kan være i fred de

få gange i deres liv, hvor de på grund af forplantningen fungerer anderledes end mænd.

Det kunne besluttes, fordi de fleste kvinder, efter fødslen og ca. 1 år frem har en iboende evne til at imødekomme barnets spontane ytringer, at denne evne skulle have knyttet retsvirkning til sig, f.eks. i form af en moderskabsmyndighed. En praktisk udformning af moderskabsmyndighed kunne være, at den trådte i kraft, inden selve besvangringsforsøget starter (dette sikrer kvindens ret til selvbestemt abort), at den blev taget i brug, når to, hvoraf den ene har født barnet, ikke er enige i spørgsmål, der har med forplantning og forældremyndighed at gøre. Moderskabsmyndighed som menneskerettighed kunne sikre kvinder, der ønsker det, fred til at have forældremyndigheden alene. Altså et negativt rettighedsaspekt til beskyttelse af såvel kvinden som barnet som samfundets interesse i så optimal reproduktion som muligt. Samt et værn om en almen forståelse af kvindekroppen som andet end en vare.

Den virkelig store udfordring ligger i at spørge, om retten til at vokse til eksistens i den menneskelige livmoder i kvindens krop og moderskabsmyndighed kan kvalificeres som positiv rettighed?

Det er fristende at lade svaret grunde på medfølelsen med enkeltpersoners problemer, fordi vi ikke er vant til at tænke upersonligt om moderskabet. Men – ligger det ikke lige for at fortolke det upersonlige moderskab ind i kvindekonventionen? I så fald bliver det 'et gode' ved kvindekonventionen, hvis det i virkeligheden er det upersonlige moderskab, kvindekonventionen beskytter! 'Et gode', fordi det så er kvindekønnet og kvindekroppens særligt, der allerede er fundet beskyttelsesværdigt. Men kan det være andet end det upersonlige kvindekøn, der er på tale, når det i kravet til staterne blot hedder, at det, staterne skal sikre, er "at undervisning i familiekundskab omfatter den rette forståelse af, at moderskab er en samfundsfunktion"?

Så længe det er kvinder, der føder børn, ligger det inden for rækkevidde i konventionsform at beslutte den internationale fælles værdi og norm, at respekten for kvinders særligt – som naturen – skal høre med blandt de almindelige principper og grundlæggende betingelser, der gør, at et samfund kan eksistere. Kvindekonventionens upersonlighed peger i den retning. Men også FN's verdenserklæring om menneskerettigheder byggede i 1948 på naturen og med menneskerettighederne blev defineret upersonligt som betingelser for, at hver person kan leve og udvikle sig.

På denne baggrund kan moderskabsmyndighed ses positivt og på samme tid både samfundsgavnligt og sundhedssøgende. Det samme kan ikke siges om den lovændring, der for nylig gav alle danske kvinder ret til at donere æg. Ægdonation fører nemlig direkte videre hen til rugemoderskabet. Hvis samfundet forlader den traditionelle far-mor-barn familie samtidig med, at det bliver nemt at få fat i et menneskeæg, så vil den ligestillingsopfattelse kunne brede sig, at når kvinder kan danne familie, bare fordi de er kvinder, så bør samfundet ikke lægge hindringer i vejen for, at mænd kan gøre det samme. Det betyder, at rugemoderskab kan blive et kvindeerhverv på linie med prostitution – man kunne kalde det reproduktions-prostitution. Rugemødre og rugemoderkontrakter har længe været almindelige i USA. Imidlertid viser en analyse af fænomenet rugemoderkontrakter, foretaget af Brita M. Gulli allerede i 1995, at dét at godkende rugemoderkaber, er det samme som at acceptere slaveri.

Hvordan kan man forhindre, at accepten af rugemoderkontrakter og fri ægdonation breder sig? Måske ved at indse i hvor høj grad det er forplantningsteknikkerne, der har styret i retning af at udhule den sociale betydning og de retsvirkninger, der hidtil har været tilknyttet svangerskab og fødsel. Måske ved at bore i det dilemma, at selv om forplantningsteknikkerne kan medføre krænkelse af kvinder, så er de typisk indført

med begrundelsen: 'Kvinder skal selv bestemme'. Måske ved at kritisere menneskerettighederne for ikke at være så kvindevenlige, som de godt kunne være. Måske ved at tage alvorligt, at det næppe er den rene science fiction at forestille sig et fremtids-samfund, hvor fælles forældremyndighed er erstattet af det konkrete genetiske bånd, der kan kortlægges mellem far og barn, fordi en mand via et biologisk register og sin DNA-profil kan få at vide, hvem han er far til. Måske ved at vi begynder at spørge hinanden, om ikke det er sidste udkald, hvis det skal sikres som en menneskeret at blive født af en kvinde?

Eller måske ved at ændre Verdenserklæringens artikel 1 sådan, at den indforståethed bliver tydelig, at det gælder for alle mennesker – uden undtagelse – at en kvinde har født dem. Hvad med: "Alle mennesker er født af en kvinde, og alle fødes frie og lige i værdighed. Rettigheder skal afspejle denne værdighed under hensyntagen til de to køns individuelle særpræg."

LITTERATURLISTE

- Davis-Floyd, Robbie E. (1992): *Birth as an American Rite of Passage*. University of California Press, London.
- Norges Offentlige Utredninger (1991): *Mennesker og bioteknologi*
- Gulli, Brita M. (1995): *Forplantningens "frigjøring"*. *Etiske og politiske dilemmaer ved prøverørsbefruktning*. Universitetsforlaget, Oslo.
- http://www.holmnielsen.org/?PHD_afhandling

Bente Holm Nielsen, cand.med.

Tidligere akademisk medarbejder ved Danmarks Jordemoderskole

Essayet *Ægproducent. Kvinder og selvbestemmelse over æggestokke* er fra Pia Deleuran (idemager, red.), Sisse Jarner (billedcollager) (2007): *Klienten i det omskiftelige samfund – En visuel antologi om advokatens udfordring*, Jursist- og Økonomforbundets Forlag, København.